Gemeenschapsvorming? Ik dacht dat ik bramen aan het snoeien was.

Het is de eerste schooldag. Ouders treffen elkaar weer op het schoolplein als ze de kinderen naar school brengen. Nieuwe ouders maken kennis met elkaar, voeren gesprekjes, praten over hun kinderen.
En dat praten gebeurt met regelmaat, want ze treffen elkaar bijna elke dag. Er worden wat telefoonnummers uitgewisseld en tenslotte stelt een van de moeders voor: we kunnen ook een app-groepje beginnen. Op het moment dat er in dat regelmatige treffen een zekere verbinding ontstaat en enkele mensen die verbinding gaan verzorgen, is er sprake van gemeenschapsvorming.
Daarmee heb ik ook meteen een voor mij werkbare definitie gevonden: gemeenschapsvorming is een ontstane gezamenlijkheid die verzorgd wordt.
Gemeenschapsvorming vindt dus eigenlijk voordurend plaats, soms in het groot, soms heel bescheiden, soms tijdelijk, soms voor langere duur. Soms zijn we ons ervan bewust of is het zelfs onze intentie, soms gebeurt het gewoon.

Toen aan mij de vraag werd gesteld: wil jij kort iets vertellen over gemeenschapsvorming, naar aanleiding van het buurtmoestuin-initiatief in de Groenhoek, kwamen er spontaan twee gedachten bij me op.
De eerste: Gemeenschapsvorming? Ik weet niet hoe dat moet (met een nadruk op wéten en op móeten).
De tweede: Ben ik met gemeenschapsvorming bezig? Ik dacht dat ik bramen aan het snoeien was.
In de woorden die me zo te binnen schoten zit eigenlijk al zo'n beetje verstopt wat ik zou willen vertellen, maar het heeft wat uitleg nodig. Die uitleg vat ik onder vier kopjes, vier gedachten.

Ik houd ervan om te denken vanuit eigen belevenissen. Niet omdat 'ik' daarin belangrijk ben - mij mag je er gerust uit wegdenken – maar om te vermijden dat ik in abstracties verval. Ik baseer wat ik wil vertellen op mijn ervaringen in de buurtmoestuin van onze wijk Groenhoek.
De Groenhoek is een etnisch en cultureel zeer verscheiden wijk in Driebergen, gemeente Utrechtse Heuvelrug, waar tussen de lage flatgebouwen een florerende biologische buurtmoestuin is ontstaan, die gedragen wordt door een groepje buurtbewoners.

1.
De eerste gedachte is er een die misschien bevreemdend klinkt: gemeenschapsvorming wordt pas tot initiatief als er sprake is van een biografische nood(zaak). Ik bedoel het minder dramatisch dan het klinkt. Eenvoudiger gezegd: gemeenschapsvorming is verankerd in een concreet beleefde *behoefte*, in iets dat leeft in het persoonlijke leven van een mens of van een groep mensen.

Ik heb dat zelf zo meegemaakt...
Drie jaar geleden ging ik met pensioen. De educatieve ambacht(smeed)werkplaats die ik had opgebouwd en twintig jaar als bedrijf had gerund, droeg ik over aan de mannen met wie ik samenwerkte. Een goedvoorbereide overdracht, maar onvoorzien was dat we, enkele maanden voor mijn geplande terugstappen, bericht ontvingen dat de huur van onze werkplaats werd opgezegd. We moesten onze werkplaats uit op hetzelfde moment dat ik afscheid nam. We moesten de werkplaats ontmantelen, alles opslaan, en voor de mannen die het bedrijf voortzetten betekende het: op zoek gaan naar een nieuwe locatie.
Dat gebeurde in de periode vlak voor Kerstmis. Het was Oud-en-Nieuw geweest, ik zat thuis en had het gevoel dat ik 'alles' kwijt was: werk, werkplaats, vaste dagbesteding, contact met leerlingen en ouders, enz. Ik leek op dat moment een leeg nieuw jaar in te kijken.
Om in dat gevoel van leegte toch iets zinvols op te pakken, nam ik me voor iets voor de wijk te gaan doen. Iets kleins, in het voetspoor van Erwin Donkervoort, een inspirerende buurtgenoot die een buurtmoestuin had opgezet en die kort daarvoor was overleden. Laat ik elke week een uurtje zwerfvuil gaan prikken, was mijn voornemen. Ik klopte aan bij onze woningbouwvereniging NabijWonen (toen nog HeuvelrugWonen geheten): jullie hebben toch spullen daarvoor, een knijper en zo, kan ik die lenen? Er ontstond een geanimeerd gesprek en in dat gesprek liet ik me ontvallen: ik zou ook wel met de onbeheerd liggende tuin willen helpen. Ik werd over de tafel heen gesleurd en op een stoel gezet: jou hebben we nodig...

Enfin, een lang verhaal kort, er ontstond een groepje van vier buurtgenoten dat de schouders eronder zette, de wat verwaarloosde tuin bloeide weer op, en nu na drie jaar werken we er met een groep van twaalf enthousiaste vrijwilligers.

En wat ik tot mijn eigen verwondering zie, is dat er, naar de bovenstaande definitie, gemeenschapsvorming van uitgaat, in dubbele zin zelfs. Er ontstaat een kleine gemeenschap van tuinliefhebbers, vrijwilligers, die wekelijks in de tuin werken en het er naar hun zin hebben, maar er is ook een grote groep buurtgenoten die de tuin graag ziet, die ons vriendelijk waarderend groet als we aan het werk zijn, of die in het langslopen een praatje maakt en geniet van onze bessen. Ook de uitstraling van de tuin is gemeenschapsvormend.

Wat mij de energie gaf om het project overeind te trekken en te houden was die beleving van wat ik (biografische) 'nood' noemde. Er zat een behoefte achter die in onmiddellijke zin met mijn levenssituatie verbonden was, ook al verstopte ik dat persoonlijke stuk graag een beetje in idealistische woorden.

Zie je als instantie of organisatie gemeenschapsvorming als een wenselijke ontwikkeling, dan zul je dus luisterend open moeten staan voor die 'nood', voor echte behoefte, wil het tot een initiatief komen. Als ik denk aan wat er in de wijk Groenhoek aan initiatieven plaatsvindt in de laatste jaren, dan zie ik zo'n behoefte vorm krijgen als moeders op woensdagmiddag met de jonge kinderen een paar uur naar de buurt-inloop komen, als jochies aan het voetballen gaan met Jelle van het sociaaldorpsteam, of in de taalgroepen die er plaatsvinden. Zo zou de buurt-inloop ook een plek kunnen zijn voor mensen die zich eenzaam voelen, enzovoort.

Deze wenselijkheden worden tot initiatief wanneer iemand (of iemanden) deze gaat voelen als een eigen innerlijke noodzaak, als een behoefte die hem of haar in beweging zet – en die vervolgens de benodigde steun krijgt om het handen en voeten te geven.

Het is dus zaak die behoefte op het spoor te komen. En dat betekent allereerst in gesprek gaan met mensen, met veel mensen, gewoon er zijn, een zichtbaar gezicht worden in de wijk. Gemeenschapsvorming hoeft niet groots te zijn.

2.
Hieruit volgt als vanzelf de tweede gedachte: gemeenschapsvorming kun je niet organiseren, ze ontstaat, je kunt haar hooguit ondersteunen en *faciliteren*.

In onze buurtmoestuin hebben we dit meegemaakt in het contact met woningbouwvereniging NabijWonen die verantwoordelijk is voor het stukje park waarin onze tuin ligt. Ze luisterden naar wat we nodig hadden en steunden ons in praktische zin, en waar nodig ook financiëel.
Dat is één kant van het faciliteren. Hulde woningbouwvereniging, dat hebben jullie mooi gedaan.

Maar er is nog een tweede kant aan het faciliteren die wat minder zichtbaar is, want niet-materieel. Medewerkers van de woningbouwvereniging gaven ons niet alleen de genoemde steun, maar ook de ruimte om het initiatief op onze manier vorm te geven. Met andere woorden, we ontvingen niet alleen steun, maar ook vertrouwen. En dat is belangrijk, want in dat vertrouwen voelden we ons gezien. Net zoals je je in die behoefte die ik hierboven beschreef, gezien kunt voelen – en dat is een steun die je nodig hebt om zo'n behoefte in daden om te zeten.
Wat ik beschrijf is dus zoiets als facilteren op twee niveaus, op twee manieren.

Behoefte ontstaat in mensen, leeft in mensen en wordt al dan niet bewust gevoeld. Behoefte kun je niet aanpraten (dat is in mijn ogen een grensoverschrijdende, onethische kant van reclame) en zelfs als er een behoefte leeft en beleefd wordt, is het een precaire zaak om die ter sprake te brengen. Het wordt door de betrokkene(n) al snel als bevoogdend ervaren.

Dit is een valkuil voor welmenende beleidsmedewerkers op allerlei plekken, die vanuit dit perspectief - wat zien wij als wenselijk? - naar een wijk als de onze kijken. Het klinkt als een goedbedoelde intentie: 'het zou mooi zijn als er wat meer gemeenschapsvorming zou plaatsvinden'. Dan worden we als wijk en wijkbewoners van buitenaf bekeken en eigenlijk (impliciet) beoordeeld. Hoezo, hebben we daar dan behoefte aan? Het is, scherp uitgedrukt, een goedbedoelde vorm van betutteling en reken maar, die wordt ook zo gevoeld door de bewoners, al blijft het veelal onbewust en onbenoemd.
Dit is niet alleen een valkuil, het is ook het dilemma van alles wat je 'van bovenaf' wilt organiseren. Dit dilemma is in mijn ogen alleen tot aanzet van ontwikkeling te maken door van onderop te gaan werken.

Gemeenschapsvorming kun je niet organiseren, je kunt het ondersteunen, faciliteren daar waar het ontstaat. Op een bankje gaan zitten en een half jaar niets doen, kijken en met mensen praten...

3.
Er zijn al gemeenschapsvormen, van allerlei aard.
De vraag: ‘hoezo gemeenschapsvorming, hebben we daar dan behoefte aan?’, doet me in het rond zien, en ik realiseer me: er zijn al tal van gemeenschapsvormen in onze wijk.

In een wijk als Groenhoek leven sterke gemeenschappen. Deze vormen zich naar familiebanden, etnische banden, religieuze banden, taalbanden. Zo kun je spreken van een Eritreese gemeenschap, een Ganeese gemeenschap, een Marokkaanse gemeenschap en vele andere. Wat ik hierboven als ‘behoefte’ beschrijf, vindt meestal al een bedding en vervulling in die familie- of etnische gemeenschap.
Ik denk dat onder veel witte, etnische Nederlanders, de groep waar ik zelf toe hoor, deze traditionelere banden vaak losser zijn geworden. En vanuit die positie, die ik als losser en individueler beleef, denk ik anders over gemeenschap en ontstaat er wellicht een andere behoefte dan wanneer ik stevig ingebed ben in, bijvoorbeeld, een religieuze gemeenschap. Ik kijk dus vanuit een specifieke blikrichting en ik ontkom er niet aan dat ik vanuit die positie deze gedachten opschrijf – ik ben immers geen observerende buitenstaander, ik participeer.

Als vrijwilligers in ons tuinproject zijn we in meerderheid witte Nederlanders, maar we zijn toch een etnisch diverse groep. De gemeenschapvorming die rond de tuin ontstaat overstijgt dus de traditionele bindingen die ik boven noem.
En dat kan soms best ongemakkelijk zijn. Culturele verschillen kunnen gaan schuren in heel concrete vragen, ... ‘ja maar wij doen dat anders’. En met wij wordt dan impliciet (terug) verwezen naar land en traditie van herkomst – dat geldt voor de Turkse buurman en dat geldt net zo goed voor mijzelf.
Je met zo’n heterogene groep verbinden vraagt de bereidheid om een proces met elkaar aan te gaan om de eigen (traditionele) groepsbinding te overstijgen en open te staan voor het andere, voor het anders zijn van de ander - en dat is een wederkerig proces. In de krant lees je bijna dagelijks hoe half Nederland hiermee worstelt.

Ik heb het vermoeden dat er best wel mensen in onze buurt wonen die met plezier naar de tuin kijken en zouden willen meewerken, maar die vooralsnog terugschrikken voor deze stap. Met andere woorden: er leeft dan bij die persoon een wens of behoefte om verbinding aan te gaan buiten de familie-, land- of etnische banden, maar de drempel om die stap te maken is best hoog, daar is een zekere moed voor nodig.

Als initiatief/organisatie kun je alleen *uitnodigend* zijn. Het is een proces waar veel tijd voor nodig is, voor het opbouwen van vertrouwen en vertrouwdheid.

4.
Gemeenschapsvorming wordt steeds beweeglijker en tijdelijker.

Traditionele gemeenschapsvormen hebben van zichzelf een zekere bestendigheid en geslotenheid. In de Nederladse context denk ik bijvoorbeeld aan een traditionele kerkelijke vereniging, of een politieke vereniging, enz. Daar ben ik lid van, maak ik deel van uit, en dat blijf ik doen tenzij ik goede reden hebt eruit te stappen. Op een gegeven moment in mijn eigen ontwikkeling kan ik deze traditionele bestendigheid als beknellend gaan ervaren. Dan ontstaat behoefte aan verbinding die de traditionel banden overstijgt, zoals ik die hierboven beschreef.
Ik heb de neiging om deze traditionele, vaste verbindingen, en de daarbij horende gemeenschapsvormen 'oud' te noemen en die heterogene, overstijgende 'nieuw'.

Ik meen veel jonge mensen te zien die verlangen naar een nieuwe, individuelere verbinding.
Tegelijk hoor ik mensen wel eens klagen: tegenwoordig verbinden jonge mensen zich niet meer…
Wat dan bedoeld wordt, denk ik, is dat jongere mensen vol enthousiasme instappen in een project of initiatief en na een korte tijd weer verder gaan. Dat is deels inherent aan jong zijn en de ontwikkeling die je dan wilt doormaken, deels zie ik het ook als een fenomeen van onze tijd. Er is weldegelijk sprake van verbinding, maar die leeft zich uit in een tijdelijke inzet. Gemeenschap bloeit even op en verdwijnt weer. Het is alsof dat hele proces van gemeenschapsvorming zich wat losmaakt uit vaste, bestendige, oude vormen, en gaat leven in een gebied dat meer fluïde is, beweeglijk en veranderlijk.

In die beweeglijkheid zit iets moois, verbindingen bloeien op, en verwelken als het tijd is om verder te gaan. De schaduwkant ervan is een gevoel van niet geworteld zijn. De wens wel om geworteld te zijn, is zo'n gevoelde behoefte die een bron kan zijn voor gemeenschapsvorming, al is het tijdelijk.
Ik hield recentelijk een lezing op een bijeenkomst van jonge mensen en ik vroeg een van de voorbereiders vooraf in een gesprek: wat leeft onder jullie jongere mensen als grootste vraag, als dringende behoefte? Zijn antwoord was onmiddellijk: me deel kunnen voelen van een gemeenschap.

Dit beweeglijke is voor beleidsmakers een lastige. Heb je drie jaar geïnvesteerd in een mooie inloop-koffiehoek, en dan vertrekken de vrijwilligers en bloedt het initiatief weer dood. Het is denk ik zaak dit dan niet als een mislukking te zien, maar als uiting van dat opbloeien en verwelken. Je bent dus minder aan het 'bouwen', meer aan het 'tuinieren', om het zo te zeggen. Je kunt er geen input-output model op loslaten, geen balans van investering-opbrengst, om een oordeel te vellen over succes of falen. Je investeert in wat een fundament kan zijn voor toekomstige bloei, je investeert dus eigenlijk in iets wat nog onzichtbaar is.
Wat je kunt doen, is dat *fundament verzorgen*, als een basis waarop initiatieven kunnen opbloeien en ook weer mogen verwelken.
Blijf het fundament verzorgen, zoals een tuinman de grond en het bodemleven verzorgt. Dan kan, als het aan de tijd is, weer nieuwe bloei ontstaan.

5.
In een paar zinnen samengevat:
Het kan alleen van onderop, vanuit een echt beleefde behoefte, verankerd in het biografische wel-en-wee van concrete mensen. Dat ‘van onderop’ moet kunnen bouwen op een fundament, een bodem en die kun je verzorgen, fasciliterend, uitnodigend. Daarin heb je een lange adem nodig, en een perspectief waarin je het idee van investering en opbrengst loslaat. Je verzorgt als het ware het park, het feestje bouwen de buurtbewoners zelf – of niet. En het zou zomaar kunnen dat het feestje heel anders uitziet dan jij verwachtte.

Ik vind het leuk om nog even te mijmeren over wat woorden zelf te vertellen hebben.

Gemeenschapsvorming is een zelfstandig naamwoord, maar eigenlijk is het een ‘zelfstandig werkwoord’, als er zoiets zou bestaan. Het is namelijk niet een ding, het is iets dat gebeurt en dus plaatsvindt in de tijd, het is bijna iets ongrijpbaars - hierover gaat bovenstaand stukje.

Er is ook het woord gemeenschap vormen, en dat is een echt werkwoord, en geen gemakkelijk werk-woord. Hoe doe je dat? Hoe bestendig je een initiatief? Hoe ga je om met wat er allemaal gebeurt in het proces, verwacht en onverwacht? Hoe structureer je waar nodig? Het is een vraag naar instrumentarium en naar vallen en opstaan. Er is kunde voor nodig.

En tenslotte zijn er gemeenschapsvormen. Dat is een echt zelfstandig naamwoord. Dat zijn de vormen zoals ze bestaan en beschikbaar zijn. Formeel en juridisch, informeel en praktisch. Ze zijn het uiteindelijk resultaat als bovengenoemde processen hun vorm vinden. Ze zijn nooit het begin, ook al stappen we soms graag in die valkuil door met de vorm te beginnen – want dat geeft zo lekker houvast.

Deze drie woorden beschrijven een beweging van iets dat in tijdelijkheid en beweeglijkheid ontstaat en naar verdichte vorm toegroeit.
Het stukje dat ik geschreven heb is dus eigenlijk pas hoofdstukje één. Wie schrijft de volgende twee?

Erik Lemmens
Driebergen, oktober 2026

